

Для цитування: Шевченко, І.С., & Олійник, Н. А. (2018). Еволюція когнітивних метафор ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ в англомовному дискурсі. In *Doctrina multiplex, veritas una. Збірник праць до ювілею І. Р. Бунятової*. (pp. 287-306). Київ: Ун-т імені Бориса Грінченка.

**ЕВОЛЮЦІЯ КОГНІТИВНИХ МЕТАФОР
ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ
В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ
Шевченко І.С., Олійник Н.А.**

У статті реконструйовано діапазон концептуальних метафор лінгвокультурного концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА, вербалізованого лексичними засобами англійської мови, та виявлено їх історичне варіювання у дискурсі ХХ – ХХІ століть. Історично інваріантний набір корелятивів, мапованих на референт ЕКОНОМІЧНА КРИЗА, базується переважно на образ-схемах РУХ, КОНТЕЙНЕР, ЕКЗИСТЕНЦІЯ (ПРОЦЕС), ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ та їх субординатних доменах, на тлі яких активуються відповідні фрейми. Історичне варіювання концептуальних метафор полягає у зміні набору та частотності корелятивів, що формують метафори.

Ключові слова: *діапазон, історичне варіювання, когнітивна метафора, концепт ЕКОНОМІЧНА КРИЗА, лінгвокультурний концепт.*

**ЭВОЛЮЦИЯ КОГНИТИВНЫХ МЕТАФОР
ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА
В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ДИСКУРСЕ
Шевченко И.С., Олейник Н.А.**

В статье реконструирован диапазон концептуальных метафор лингвокультурного концепта ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС, вербаллизованного лексическими средствами английского языка, и выявлено их историческое варьирование в дискурсе ХХ – ХХІ веков. Исторически инвариантный набор коррелятивов, картированных на референт ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС, базируется преимущественно на образ-схемах ДВИЖЕНИЕ, КОНТЕЙНЕР, ЭКЗИСТЕНЦИЯ (ПРОЦЕСС), ФИЗИЧЕСКИЙ ОБЪЕКТ и их субординатных доменах, на фоне которых активируются соответствующие фреймы. Историческое варьирование концептуальных метафор заключается в изменении набора и частотности коррелятивов, формирующих метафоры.

Ключевые слова: *диапазон, историческое варьирование, когнитивная метафора, концепт ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС, лингвокультурный концепт.*

THE EVOLUTION OF COGNITIVE METAPHORS OF *ECONOMIC CRISIS*

IN THE ENGLISH DISCOURSE

Shevchenko I., Olijnykh N.

This article reconstructs the range of conceptual metaphors of the linguo-cultural concept ECONOMIC CRISIS verbalized by the lexical means of the English language, and reveals their historical variation in the 20th – 21st centuries discourse. The historically invariant set of correlates, mapped onto the referent ECONOMIC CRISIS, is based predominantly on image-schemas MOTION, CONTAINER, EXISTENCE (PROCESS), PHYSICAL OBJECT and their subordinate domains, against which the corresponding frames are activated. The historical variation of conceptual metaphors consists in the change of the set and frequency of correlates forming metaphors.

Key words: *cognitive metaphor, concept ECONOMIC CRISIS, historical variation, linguo-cultural concept, range.*

Серед широкого кола проблем, піднятих в трудах юбіляра – професора Ізабелли Рафаїлівни Буніятової, привертає увагу питання мовної еволюції на тлі еволюції типів мислення. Для його вирішення вона витлумачує мову як «своєрідний відбиток ментальних моделей відповідних мовних спільнот <...> на певному етапі суспільного розвитку» [2, с. 5], що багато в чому стимулює обрання тематики цієї статті.

Наше дослідження присвячене виявленню когнітивних метафор концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА в англomовному дискурсі та тенденцій їх історичного варіювання у XX – XXI століттях. Актуальність обраної проблематики та підходу до її вивчення зумовлена тим, що когнітивні метафори ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ вивчаються із залученням новітньої теорії рівнів метафори в її діахронічному ракурсі. Увиразнення історичного варіювання концепту є нагальною потребою сучасної когнітивної лінгвістики і сприяє, з одного боку, розбудові теорії когнітивної метафори, а з іншого, становленню історичної концептології

як нового напрямку лінгвокогнітивних студій.

Метафоричні студії останніх років здебільш узгоджуються між собою у витлумаченні метафори як процесу перехресного мапування когнітивних ознак референта і корелята. Разом з тим, вони засвідчують наявність значного термінологічного розмаїття і певної невизначеності деталей процесу мапування, зокрема, ступеню схемності ознак референтної і корелятивної сфер, що залучаються до цього процесу. У цьому зв'язку суттєвою новизною та великим пояснювальним потенціалом для нашої розвідки відзначається новітня розробка З. Кьовечеша – багаторівнева теорія концептуальної метафори (multi-level view of conceptual metaphor), що виходить з існування чотирьох рівнів схематичності (levels of schematicity) [13, с. 321].

Не менш важливим для аналізу еволюції когнітивних метафор концепту ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ в англomовному дискурсі є доробок когнітивної діахронічної семантики (термін Д. Герартса) або історичної концептології (у термінології І.С. Шевченко [7, с. 134]). Принципи історичного розвитку концептів і концептосистем, збагачені новітніми ідеями еколінгвістики щодо нерозривної єдності соціуму – мислення – мови на певних етапах етногенезу, дозволяють «витлумачувати діахронічне варіювання концептів у термінах розвитку екосистем» [7, с. 147]).

Обрана мета – визначення діапазону концептуальних метафор концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА, вербалізованого засобами англійської мови, та їх історичних трансформацій у дискурсі ЗМІ протягом XX – XXI століть, зумовлює необхідність розв'язання конкретних завдань:

- встановити набір історично сталих корелятивів, що здатні до мапування на референт ЕКОНОМІЧНА КРИЗА;
- визначити рівні когнітивних метафор ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ;
- виявити діахронічно варіативні концептуальні метафори

ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ в періоди Великої Депресії 1930-х років і сучасної глобальної кризи початку XXI століття та окреслити тенденції їх варіювання.

Об'єктом дослідження виступає концепт ЕКОНОМІЧНА КРИЗА, реалізований лексичними засобами в англомовному економічному дискурсі, а предметом – концептуальні метафори ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ та їх діахронічне варіювання в дискурсі періодів двох глобальних криз ХХ і ХХІ століть.

Матеріалом дослідження слугують 90 лексем – прямих номінацій концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА 1929–1933 і 2007–2010 років, включаючи термінологічні одиниці, відібрані з словників, тезаурусів англійської мови (CEDT, RCT, WN та ін.) і з економічного дискурсу ЗМІ. Всього проаналізовано 5164 дискурсивних фрагмента функціонування лексем-номінацій концепту (з них 3226 метафоричних і метонімічних виразів) з економічних інформаційно-аналітичних статей в сучасних англомовних періодичних виданнях і їх електронних версіях: The Economist, The Financial Times, The Wall Street Journal, The New York Times, The Guardian (2007–2010 включно), а також «Білих книг» (FCIR, UNCTAD, IMF) – урядових аналітичних матеріалів в області економіки (2000-х рр.) і виданнях The Financial Times, The Economist, The New York Times (1929–1933) загальним обсягом 2800 сторінок.

Поняття економічної кризи сходить до сучасної теорії криз А.А. Богданова, який найбільш повно сформулював її основи у динаміці систем як частини загальної теорії систем, розкривши їх системність, циклічність і специфіку [1]. Причини виникнення криз трактуються А.А. Богдановим як перехід до нового стану через порушення рівноваги: «криза є порушення рівноваги і в той же час процес переходу до певної нової рівноваги [там само, с. 218]. Запропоноване ним трактування кризи дозволяє прогнозувати, наприклад, розвиток критичних фаз в циклічній

динаміці соціуму, коли руйнуються одні класи чи соціальні групи, а виживають і посилюються більш життєздатні. Передумови такого роду формуються латентно і розкриваються вже в період закінчення етапу зародження наступного циклу розвитку, що характеризується якісною зміною системи в цілому: «криза – ще не кінець, навіть не катастрофа <...> без кризи немає розвитку, немає якісних перетворень <...> Криза – неодмінна передумова і умова якісного стрибка» [5, с. 219].

Найважливіша характеристика концепту КРИЗА в економіці – її періодичність – виявлена М.І. Туган-Барановським [6] в теорії циклів і криз. Результатом цих теорій стала класична модель економічного циклу Й. Шумпетера, що включає чотири фази: ПІДЙОМ (експансія) → СПАД (криза) → ДЕПРЕСІЯ → ПОЖВАВЛЕННЯ, кожна з яких є «в певному сенсі історично неповторною; інакше кажучи <...> – загальним результатом дії ендогенних та екзогенних сил» [10, с. 411]. Діалектику економічного розвитку Й. Шумпетер пояснює тим, що «підйом сам по собі створює об'єктивну ситуацію, яка, навіть виключаючи всі побічні й випадкові обставини, означає його завершення, легко викликає кризу й неминуче веде до депресії, а через неї і до стану тимчасової відносної рівноваги і відсутності розвитку [там само, с. 413].

Концептуальна метафора – визнаний засіб представлення абстрактних концептів через конкретні, утілеснені, чуттєво закорінені. Головну проблему становить розбіжність в обсязі перехресно мапованої інформації: корелятивний домен – джерело порівняння [11; 14], як правило, є матрицею, що містить значно більше окремих квантів інформації, ніж потребує конкретний референт метафори [13, с. 328]. Для вирішення цієї проблеми дослідники звужували структуру домену-джерела відносно домену-цілі [14], уводили ідею «неконгруентного» перехресного мапування [3], застосовували термінологію «поняттєвої групи» (наприклад, в англomовному дискурсі ГРІХ асоціюється з

корелятами – членами «поняттєвих груп» ЖІНКА, ТВАРИНА, РОСЛИНА тощо [8]), або «моделі» (метафори з корелятами ВІЙНА, ПЕРЕМОГА відносять до т.з. «мілітарної моделі» [9]). Така термінологічна неузгодженість знаходить пояснення і вирішення у багаторівневій теорії концептуальної метафори З. Кьовечеша [13].

У своїй теорії З. Кьовечеш організує ментальні одиниці різного рівня схематичності у вигляді ієрархії:

- вищій суперординатний рівень – це **образ-схеми** (image-schemas): КОНТЕЙНЕР, ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ тощо. Вони є передконцептуальними структурами, високосхематичними гештальтами, аналоговими патернами, в яких вирізняються лише кілька частин [13, с. 324];

- базовий рівень – **домени і фрейми**, де перші (domains) є «зв'язною областю концептуалізації, згідно якої можна схарактеризувати семантичні одиниці» [15, с. 488]. «Будучи матрицею, домени (як BUILDING) завбачають значну кількість концептів, що характеризують окремі аспекти доменів. Домени мають набагато більше складників, ніж образ-схеми <...>. Вони відрізняються від фреймів лише за ступенем схематичності» [13, с. 325]. Фрейми (наприклад, ARCHITECT, PLAN, PARTS OF BUILDING, BUILDER) «деталізують окремі аспекти доменної матриці», вони фактично «включені» (inclusion) до домену [там само]. На відміну від аналогової природи образ-схем, домени й фрейми є суто пропозиціональними;

- нижчий субординатний рівень схематичності – це конкретні **ментальні простори** (mental spaces), що також є структурованим знанням, втім, більш специфічним, ніж фрейм: вони «оперують не генералізованими ролями та відношеннями, а здебільш специфічними прикладами ролей і відношень» [13, с. 326]. Це контекстуально деталізовані знання, що належать «короткостроковій пам'яті» [там само].

Як приклад метафор З. Кьовечеш [13, с. 339] наводить такі (за

схематичними рівнями):

(образ-схема) ABSTRACT COMPLEX SYSTEMS ARE OBJECTS

(домен) A SYSTEM IS A PHYSICAL OBJECT (BUILDING)

(фрейм) THE CONSTRUCTION OF THE SYSTEM IS BUILDING (as process)

(ментальний простір) MARY BUILDING A CAREER IS MARY BUILDING A HOUSE.

Залучення цієї теорії до аналізу метафоричної актуалізації концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА в англomовному дискурсі дозволяє уточнити і переосмислити їх витлумачення [4] в термінах перехресного мапування одиниць знань різних рівнів схематизації. Концепт ЕКОНОМІЧНА КРИЗА – це «універсальний лінгвокультурний концепт, поняттєво-ціннісна складова якого мотивована ознакою «зміна», а образно-ціннісна – загальнонегативною оцінкою <...>. Ім'я концепту – термін-словосполучення *economic crisis* <...>. Когнітивна структура номінацій концепту включає історичні сталі, поєднані відношеннями каузації, класифікації та квалітативності: концепти СПАД (із розширеннями ЗМІНА, КУЛЬМІНАЦІЯ), НЕСТАБІЛЬНА СИТУАЦІЯ (із розширеннями ПОРУШЕННЯ ФУНКЦІЙ, НЕСТАЧА, ТРУДНІСТЬ, НЕБЕЗПЕКА, ЗАНЕПОКОЄННЯ), ПЕРЕЛОМНИЙ МОМЕНТ. Історично варіативними ознаками когнітивної структури є концепти БЕЗЛАД, ЗНАЧУЩА ПОДІЯ, ВИПАДОК в дискурсі 2000-х років, а також збільшення набору й частотності термінологічних номінацій концепту» [4, с. 10-11].

За нашими даними діапазон історично сталих корелятивів когнітивної метафори концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА, що мапуються на референт ЕКОНОМІЧНА КРИЗА в періоди 1930-х та 2000-х років, охоплює кореляти високого ступеню схематизації – образ-схеми РУХ, КОНТЕЙНЕР, ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ, ІСТОТА (ЛЮДИНА), ЕКЗИСТЕНЦІЯ (ПРОЦЕС), які мотивують появу історично сталих

концептуальних метафор.

До найбільш активних джерел-інваріантів метафоричної експансії концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА (далі – ЕК) 1930-х рр. та 2000-х рр. відносимо образ-схему РУХ, яка утворює метафоричний діапазон референтного концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА з корелятами, що належать до окремих доменів – НАПРЯМ та ВІДСУТНІСТЬ РУХУ – і структуровані як фрейми НИЗ, ВЕРХ, утворюючи на рівні ментального простору конкретні метафори ЕК є РУХ ВНИЗ, ЕК є РУХ ВГОРУ, ЕК є ВІДСУТНІСТЬ РУХУ, ЕК є ЗМІНА НАПРЯМКУ РУХУ (див. Табл. 1).

Таблиця 1

**Кореляти концептуальних метафор ЕКОНОМІЧНА КРИЗА
в англomовному економічному дискурсі 1930-х і 2000-х років**

КОРЕЛЯТИ: Образ-схема Домен / Субдомен Фрейм	Історичний період	
	1929– 1933	2007–2010
	Відсоток	Відсоток
Образ-схема РУХ		
Домен НАПРЯМ		
РУХ ВНИЗ / РУХ ВГОРУ	56	39
ВІДСУТНІСТЬ / ЗМІНА НАПРЯМКУ РУХУ	7	6
Образ-схема КОНТЕЙНЕР		
ВМІСТ КОНТЕЙНЕРА / КОНТЕЙНЕР ІЗ ВМІСТОМ	2	3
Образ-схема ЖИВА ІСТОТА		
Домен ЛЮДИНА	3	2
Домен МЕДИЦИНА		
ХВОРОБА / ПСИХІЧНИЙ РОЗЛАД	8	6
Домен ТВАРИНА	2	2

Домен РОСЛИНА	1	2
Образ-схеми ЕКЗИСТЕНЦІЯ, ПРОЦЕС		
Домен НАДЗВИЧАЙНА СИТУАЦІЯ (НС)		
Субдомен НС ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРУ	5	4
НЕГОДА / ЗСУВ / ЗАСУХА / ЗЕМЛЕТРУС	5	4
ЦУНАМІ	–	1
Субдомен НС ТЕХНОГЕНОГО ХАРАКТЕРУ		
ПОЖЕЖА / АВАРІЯ ПОТЯГУ і т.п. / Домен /ВІЙНА	1	18
ВІЙСЬКОВІ ДІЇ	4	5
ТЕРАКТ	–	1
Домен ДУХОВНЕ		
Субдомен РЕЛІГІЯ	1	2
Субдомен КУЛЬТУРА		
ЛІТЕРАТУРНИЙ ТВІР	1	–
П'ЄСА / ФІЛЬМ	–	2
Образ-схема ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ		
Домен ТЕХНІКА		
ТИСКИ / СПОРУДА / ПОЛОМКА ПРИЛАДУ	3	1
ТРАНСПОРТНИЙ ЗАСІБ	–	1
Домен АСТРОНОМІЯ	1	–
Домен ХАРЧУВАННЯ	–	1
Усього	100	100

У межах корелятивної образ-схеми РУХ аналізовані метафори вмотивовані когнітивною ознакою концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА «зміна». Зону перехресного мапування в концептуальній метафорі ЕК є

РУХ ВНИЗ (найбільш частотної у домені) мотивують різноманітні зміни економічних показників, викликані економічною кризою, вербалізовані лексемами *decline, decrease, descend, diminish, drop, fall, move downward, mark down, find lower levels, lower, slump* та ін. Наприклад:

..... severe declines occurring in the prices of wheat...[ECNM, 16 Nov 1929]

The crisis comes, when the credit expansion is brought to a halt [FT, 28 Feb 1931]

Концептуальна метафора, що представляє концепт ЕКОНОМІЧНА КРИЗА за образ-схемою КОНТЕЙНЕР у вигляді доменів КОНТЕЙНЕР ІЗ ВМІСТОМ / СУБСТАНЦІЯ-ВМІСТ КОНТЕЙНЕРА, утворена із залученням корелятивів відповідних фреймів: криза як контейнер має фізичні параметри (довжину (*length*), дно (*bottom*) та край (*brink*)), в нього як і в об'єкт-вмістилище можна «увійти» (*enter*); економічна криза як субстанція-вміст контейнера («окріп»), в яку можна потрапити (*get into still hotter water*); субстанція, в яку можна «впасти» (*relapse into*), «вступити» (*step in*), «глибоко закопатися» (*delve deeply into*). Наприклад:

The past year will go down in history as the year <...> bringing more than one nation to the brink of disaster [FT, 4 Jan 1931]

Comparatively few immigrants have been allowed to enter in consequence of an acute economic crisis in 1926 and 1927 [NYT, 8 Dec 1931]

The more cheerful tone recently prevailing in the Stock Exchange was not maintained today, and markets once again relapsed into a state of depression [FT, 7 Jan 1931]

Образ-схема ЕКЗИСТЕНЦІЯ (ПРОЦЕС), описана В. Евансом [12, с. 109], організує концептуальні метафори, закорінені у доменах НАДЗВИЧАЙНА СИТУАЦІЯ (НС), ВІЙНА, ДУХОВНЕ за відповідними фреймами, що демонструють розгалужену низку конкретних метафор і

змінюються із плином часу. Так, корелятивний субдомен НС ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРУ активує неконтрольований, хаотичний і руйнівний характер економічної кризи. Найбільш продуктивний у період Великої Депресії корелятивний фрейм ЕК є ЗСУВ актуалізує падіння економічних показників як «сповзання ґрунту» (*slump*), у якого є свідки (*people*), масштаби і наслідки (*widespread, reaction*), механізм процесу (*character*). Наприклад:

... it is natural that people should be asking themselves how widespread and of what character will be the economic reactions of this slump [ECNM, 16 Nov 1929]

Концептуальна метафора ЕК є НЕГОДА актуалізує концептуальні ознаки несприятливих погодних умов (*blizzard, storm, hurricane, ill wind, frozen assets*) і на рівні конкретного ментального простору подає масштаби кризи як «найпотужнішу сніжну бурю» (*blizzard*), вона «залишає слід», як після урагану; початок кризи – «осінній шторм»; рівень кризи – «інтенсивний ураган» (*greatest intensity*):

The past year will go down in history as the year in which the great economic and financial postwar blizzard reached its greatest intensity [FT, 4 Jan 1931]

... many capitalists over there had seen the red light and had taken in sail well before the autumn storms [FT, 29 Oct 1929]

У межах корелятивного домену НАДЗВИЧАЙНА СИТУАЦІЯ метафори нижчого рівня схематизації також утворюються за допомогою корелятивів понятійного субдомену НС ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРУ. Руйнівні наслідки економічної кризи втілені в ментальному просторі ЕК є ПАДІННЯ БУДІВЛІ, представляючи кризу як руйнування будівлі = економіки: криза «розхитує» (*totter*) фінансовий ринок та призводить до його обвалення (*collapse*); вихід із кризи = процес реконструкції будівлі (*rebuilding*). Наприклад:

That advance, indeed, was a by no means negligible factor <...> in causing the edifice of American speculation to totter. But that it would collapse so completely was hardly to be expected [ECNM, 16 Nov 1929]

Фрейм АВАРІЯ об'єктивує економічну кризу як крах судна = фінансової системи (*ship euro*), що розбилось об рифи (*it struck a reef*) (ментальний простір ЕК є КОРАБЕЛЬНА АВАРІЯ), причини кризи – як неграмотне управління судном, поганий екіпаж (*anarchic crew*), відсутність рятувальної шлюпки (рятувальних заходів); програма виходу із кризи – це вичерпування води (*bailout*):

The designers of the good ship euro wanted to create the greatest liner of the age. But <...> it was fit only for fair-weather sailing, with an anarchic crew and no lifeboat. Its rules of economic seamanship were rudimentary, and were broken anyway. When it struck a reef two years ago, the water flooded one compartment after another [ECNM, 26 Nov 2010]

Americans must understand that the bailout <...> would help save everyone from rising financial flood waters [WSJ, 27 Sep 2008]

Концептуальна метафора ЕК є АВАРІЯ ПОТЯГУ уподібнює фінансову систему до потягу (*the truck*), який сходить з рейок (*derail, off the rails*):

Wall Street and lenders have plenty to answer for, but it was Washington and the political class that derailed this train. [GrDn, 27 Sep 2008]

У межах корелятивного домену ВІЙНА концептуальні метафори ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ структуровані за фреймом ВІЙСЬКОВІ ДІЇ. Так, у метафоричному просторі концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА в сучасному періоді зафіксовано витлумачення кризи як «вибуху житлового міхура» (*housing bubble burst, collapse*), випуску цінних паперів, що спровокував кризу як «бомбу уповільненої дії» (*Financial bomb <...> was ticking* [NYT, 9 Aug 2007]); «зброю масового ураження» (*financial weapons of mass*

destruction), як процес, що «запустив спусковий механізм». Мапований на корелятивний фрейм ВІЙСЬКОВІ ДІЇ, референт КРИЗА подумки наділяється військовим арсеналом (*armoury, a squirt gun, a bazooka*) та регулярними військами (*forces*); психологічна напруга в період кризи уподібнюється військовому положенню, коли сусід стає ворогом, а кінцевий результат вимірюється трупами (*corpses*). Наприклад:

The subprime mortgage default crisis has triggered a global credit crunch_and, <...> could lead to losses of one trillion dollars [ECNM, 3 June 2008]

The neighbor becomes the enemy. And then the knives come out. The ultimate cost of this greed-wrought global crisis will not be scored in foreclosures, but in corpses [NYT, 4 March 2009]

Перехресне мапування референта ЕКОНОМІЧНА КРИЗА та складників корелятивного домену ДУХОВНЕ спирається на образ-схему ЕКЗИСТЕНЦІЯ/ПРОЦЕС. У субдоміні КУЛЬТУРА мапування відбувається згідно фреймового устрою концептів – корелятив ЛІТЕРАТУРНИЙ ТВІР, П'ЄСА, ФІЛЬМ. У субдоміні РЕЛІГІЯ (МІФОЛОГІЯ) воно є результатом інтелектуальної діяльності людей, що базується на принципі дихотомії: виділяються пари (онтологічні протиставлення) *космос / хаос, нормальний стан / надзвичайна ситуація, закон / виключення* і т.д. – «*federal justice / legal chaos, dream / nightmare*» і т.п. [16, с. 326-328], які, на думку дослідників, асоціюються з чотирма вершинами Апокаліпсису і опредметнюють страх у «колективному несвідомому» періоді «перманентної» кризи. Відповідні метафори концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА (*економічний апокаліпсис, фінансовий армагеддон*) базуються на ідеях т.з. есхатологічної свідомості (Ф. Ніцше, М. Хайдеггер та ін.), популярних на початку 20 ст., що в сучасний період трансформувались в культурології в «етап апокаліптичного дискурсу». Зокрема, корелятивний фрейм БІБЛІЙНЕ ВЧЕННЯ активує

концептуальну метафору ЕК є СУДНИЙ ДЕНЬ, що об'єктивує концептуальні ознаки християнства – покарання людини за гріхи через релігійні символи *Armageddon, Doomsday, economic Apocalypse, Judgment Day, last days, the darkest days, revelation* (ментальний простір ЕК є КІНЕЦЬ СВІТУ). Наприклад:

“I don't want to be one of the pessimists who says the sky is falling, we're going over a cliff, it's doomsday,” Mr. Bruno said [NYT, 10 Apr 2008]

Історичне варіювання складу метафор, закорінених в образ-схемі ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ, пояснюється розвитком технічного прогресу: у 1930-х роках – корелятивними фреймами є ПРИЛАД (ТИСКИ), ПОЛОМКА ПРИЛАДУ, СПОРУДА, що активувались на фоні понятійного домену ТЕХНІКА. Вони об'єктивували референт КРИЗУ як тиски, що «стискають весь світ в своїх кліщах» (*stiffen the grip, hold in the grip*); як системну поломку (відключення світла, теча в дамбі і т.п.):

... the crisis which has held the world in its grip since the end of 1929 could have been called a credit crisis when it began [FT, 4 April 1932]

We conclude there was a systemic breakdown in accountability and ethics [FCIR]

The spectre of a cascade of failing economies from the Baltic to Turkey was raised as a \$16.5bn IMF bailout... [GrDn, 8 Oct 2008]

У сучасному економічному дискурсі також активується корелятивний фрейм ТРАНСПОРТНИЙ ЗАСІБ (домен ТЕХНІКА), утворюючи відповідні концептуальні метафори, що фіксують специфічні відмінності референту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА – це автомобіль, що заправляють паливом (*fuel up*):

Currency speculation and currency crisis has brought a number of countries to the verge of default and dramatically fuelled the crisis [UNCTAD – FCM]

Метафора ЕК Є НЕБЕСНЕ ТІЛО, зафіксована у період Великої Депресії, витлумачує концепт ЕКОНОМІЧНА КРИЗА на тлі домену

АСТРОНОМІЯ як матеріальний об'єкт в космічному просторі: масштаби кризи = це орбіта небесного тіла (*orbit*); економічні показники досягають нижчої межі = котирування акцій досягають надир (точки, протилежної зеніту). Наприклад:

Of the four largest British concerns, two have so far remained outside the orbit of the reductions [ECNM, 26 Oct 1929]

The average price of twelve American Industrial Common stocks which had opened 1907 at 93,6 touched its nadir of 55.8 for the year in November [FT, 10 March 1933]

Концептуальні метафори ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ, закорінені на образ-схемі ЖИВА ІСТОТА, формуються перехресним мапуванням референту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА і концептів-корелятивів понятійного домену МЕДИЦИНА, вони персоніфікують ЕКОНОМІЧНУ КРИЗУ за допомогою корелятивних фреймів ХВОРОБА, ЛІКУВАННЯ, ОДУЖАННЯ, які структурують метафоричний простір концепту в термінах розпізнавання та лікування хвороб. Так, вихід із економічної кризи, тобто процес стабілізації економіки, – це «одужання» (*recover, revival*): у вартості промислових акцій спостерігається «помітне поліпшення», ціни на нафту «повеселішали», вартість акцій на платину «пожвавішала». Наприклад:

A measurable recovery was seen in industrial shares. Oils were more cheerful on support from the Continent [ECNM, 16 Nov 1929]

In the mining markets Rhodesians regained a modicum of their former activity, and a mild revival occurred in platinum shares [ECNM, 16 Nov 1929]

ЕКОНОМІЧНА КРИЗА сприймається як «захворювання» (*malady, disease, ailment*), що має свої різновиди, симптоми (*rot, fever, qualms, weakness, weak, indigestion*), характер перебігу хвороби (*setback*), профілактику (*be immune from*). Так, оцінку причин та наслідків

економічної кризи актуалізовано за допомогою симптомів психічного розладу (*acute depression, calamity, depressed, of a depressing character, dull, gloom, hysteria, shock, panic* та ін.): стан ринку в період кризи – це стан зневіри, млявості (*gloom, dull, dullness*), депресії (*acute depression, of a depressing character*): Наприклад:

The Foreign Railway market has remained in a state of acute depression [NYT, 12 Dec 1929]

Корелятивний домен ЛЮДИНА персоніфікує референт КРИЗУ як людину з типовими фізичними вадами (*face, heart*), яка може виконувати фізичні дії (*approach, arrive, bring about, come, draw into, nourish, raise*) і когнітивні функції (*present / raise a problem, interrupt*); як вороже налаштовану людину, що здатна зашкодити (*confront, threat, injury, strike, hit*); з кризою борються (*combat the crisis*). Наприклад:

If the authorities continue unwilling to listen to you in the face of the approaching crisis ... [NYT, 8 Dec 1931]

The crisis comes. The bread lines form [NYT, 8 Dec 1931]

We were animated by the mutual desire to examine thoroughly <...> the various problems which the present crisis raises [NYT, 8 Dec 1931]

... the stock crisis would have hit the farmers a body blow during their chief marketing season [NYT, 12 Dec 1929]

Throughout the world completely abnormal means have already been seised upon to combat the crisis [FT, 4 Apr 1932]

Корелятивні домени ТВАРИНА та РОСЛИНА актуалізують референт як агресивну тварину (в економіці США Ведмідь символізує поглиблення кризи (*bear market, bearish influence, bear movement*), а Бик – вихід із нього (*a lack of bullish news, bull Stock Market*). Відповідно, психологічна реакція вкладників (паніка) на обмеження кредитних ресурсів (криза) – це масова «втеча стада» (*cover stampede, a stampede of frightened depositors*); причини і наслідки кризи наділяються ознаками

рослини/дерева з кореневою й пагоновою системою:

All leading stocks fell to new low records for the entire bear market of the past two years [FT, 18 Sep 1931]

The unprecedented number of bank failures in 1931 was due to a stampede of frightened depositors [FT, 4 Apr 1932]

The French capitalist has been put to hard tests. Scarcely had he recovered from his previous trials, when the German crisis cropped up [NYT, 8 Dec 1931]

A lush variety of causes lies at the root of the economic crisis of the United States [FT, 7 Dec 1931]

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що концептуальні метафори ЕКОНОМІЧНА КРИЗА упорядковані корелятивними структурами знань різного ступеню схемності: образ-схемами (суперординатний рівень), доменами та фреймами (базовий рівень), одиницями ментального простору (субординатний рівень). Діапазон історично стабільних корелятивів когнітивної метафори концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА в англomовному економічному дискурсі двох глобальних криз ХХ – ХХІ століть базується переважно на образ-схемах РУХ, КОНТЕЙНЕР, ЕКЗИСТЕНЦІЯ (ПРОЦЕС), ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ та їх субординатних доменах, на тлі яких активуються відповідні фрейми – історичні константи, зміна яких зачіпає кількісні характеристики.

Історичне варіювання діапазону когнітивних метафор ЕКОНОМІЧНА КРИЗА полягає у зникненні або появі нових корелятивів, що формують конкретні метафори. Проявом звуження діапазону метафор у сучасному економічному дискурсі є вихід з ужитку корелятивних фреймів ПРИПЛИВ (субдомен НС ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРУ) та ЛІТЕРАТУРНИЙ ТВІР (субдомен КУЛЬТУРА), домену АСТРОНОМІЯ. Поповнення метафоричного діапазону концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА в сучасному економічному дискурсі засвідчує поява фрейму ЦУНАМІ в

субдомени НС ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРУ; фреймів ПОЖЕЖА, РЯТУВАЛЬНА ОПЕРАЦІЯ, АВАРІЯ НА АЕС, ЕКОЛОГІЧНА КАТАСТРОФА, АВТО- та АВІАКАТАСТРОФА у субдомени НС ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРУ; фрейму ТЕРАКТ у домені ВІЙНА; фреймів П'ЄСА, ФІЛЬМ у субдомени КУЛЬТУРА; фрейму ЕПІДЕМІЯ в домені МЕДИЦИНА; фрейму ТРАНСПОРТНИЙ ЗАСІБ у домені ТЕХНІКА та НЕСМАЧНА ЇЖА у домені ХАРЧУВАННЯ.

Орієнтаційні концептуальні метафори, переважно ЕК є РУХ ВНИЗ, зберігають домінування за частотністю у метафоричному діапазоні ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ в англomовному дискурсі ХХ і ХХІ ст., хоча їх частка дещо зменшується в наш час.

Отримані результати і висновки відкривають перспективи для застосування багаторівневої теорії концептуальної метафори у вивченні інших абстрактних концептів у межах діахронічного підходу, що сприятиме як розбудові теорії концептуальної метафори, так і становленню нового наукового напрямку – історичної лінгвоконцептології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданов А.А. Тектология : в 2-х кн. / А.А. Богданов [Л.И. Абалкин (отв. ред)] – М. : Экономика, 1989. – Кн. 2. – 351 с.
2. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV – XIII ст.) : монографія / І.Р. Буніятова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
3. Жаботинская С.А. Концептуальная метафора: конгруэнтное и неконгруэнтное картирование во множественных данных / С.А. Жаботинская // Функциональная лингвистика. – Ялта, 2013. – № 5. – С. 104–106.
4. Олейник Н.А. Концепт ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС в англоязычном экономическом дискурсе 1930-х и 2000-х годов :

- дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Олейник Наталья Анатольевна. – Харьков, 2015. – 245 с.
5. Осипов Ю.М. Опыт философии хозяйства / Ю.М. Осипов. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 382 с.
  6. Туган-Барановский М.И. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов / М.И. Туган-Барановский ; [5-е изд.]. – М. : Наука, 1997. – 574 с.
  7. Шевченко И.С. Концептуализация коммуникативного поведения в дискурсе // Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка / ред. И.С. Шевченко. – Х. : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2017. – С. 106–147.
  8. Шевченко И.С. Историческое развитие концептов этики: концепт ГРЕХ в английской лингвокультуре / Шевченко И.С., Ваховская О.В. // Современные подходы к изучению единиц языка и речи и вопросы лингводидактики : сб. науч. трудов памяти д.ф.н., проф. Н.А. Кобриной. – Белгород, 2012. – С. 122–126.
  9. Шевченко И.С. Динамика концептов культуры: между индивидуальным и коллективным / И.С. Шевченко // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи / НАН України, А.Д. Белова (гол. ред.). – Київ : Логос, 2016. – С. 172–181.
  10. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер; [пер. с англ. под ред. В.С. Автономова]. В 3-х томах. Том 1. – СПб. : Экономическая школа, 2004. – 494 с.
  11. Clausner T., Croft W. Productivity and schematicity in metaphors // Cognitive Science. – 1997. – V. 21 (3). – P. 247–282.
  12. Evans V. Cognitive linguistics. An introduction / V. Evans, M. Green. – Edinburgh : Edinburgh Univ. Press, 2006. – 846 p.

13. Kövecses Z. Levels of metaphor / Z. Kövecses // *Cognitive Linguistics*. – 2017. – V. 28, No 2. – P. 321–347. DOI 10.1515/cog-2016-0052
14. Lakoff G. The invariance hypothesis. Is abstract meaning based on abstract schemas? / G. Lakoff // *Cognitive linguistics*. – 1990. – V. 1(1). – P. 39–74.
15. Langacker R.W. *Foundations of cognitive grammar*. V. 1 / R.W. Langacker. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1991. – 516 p.
16. Vignone M.J. *The Banker's Facade: Conceptual metaphors of bank CEOs during financial crisis*. (Doctoral dissertation) [Електронний ресурс] / M.J. Vignone. – Fielding Graduate University. – 2011. – 154 p. – Режим доступу : <http://gradworks.umi.com/34/49/3449709.html>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

17. ECNM – *The Economist*. – 1929–1931, 2007–2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economist.com>
18. FT – *The Financial Times*. – 1929–1931. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gale.cengage.co.uk> 419.
19. GrDN – *The Guardian*. – 2008–2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com>
20. NYT – *The New York Times*. – 1929–2007–2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com>
21. UNCTAD – FCM – *The Financialization of commodity markets*. United Nations Conference on Trade and Development Geneva Trade and Development Report, Chapter II. – 2009. – United Nations. – New York and Geneva. – 2009. – 34 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org>